

DEMOKRASİ VE TEKNOKRASİ İLİŞKİSİ: KORONAVİRÜS BİLİM KURULU ÖRNEĞİ

Democracy and Technocracy Relation: The Coronavirus Scientific Committee Case

Dr. Öğr. Üyesi İsmail Cem KARADUT*

Geliş Tarihi: 30.09.2022 | Yayına Kabul Tarihi: 26.12.2022

Öz

Ortak karara varmanın en meşru yolu olan demokrasi; ırk, cinsiyet, servet, toplumsal statü gibi ayrımlar olmaksızın, halkın iradesine dayanmasıyla, sonuna "-krasi" getirilen diğer yönetim biçimlerinden farklı, özel ve üstün bir yerde durmaktadır. Yine de; yaşadığımız çağ ve içinde bulunduğumuz toplumla birlikte, gitgide karmaşıklaşan yönetsel ve siyasal süreçler, ortak kararlara varmada tecrübe, teknik bilgi ve yetenek gibi farklı meşruiyet kaynaklarına başvurmayı gerektirebilmektedir. Demokrasi ve diğer "-krasi"ler arasındaki çatışmanın, diğer bir deyişle, halk iradesi ve diğer meşruiyet kaynakları arasındaki gerilimli ilişkinin en görünür olanıysa demokrasi ve teknokrasi arasında yaşanmaktadır; teknik bilgiye gereksinen siyasa alanları, ilgili siyasetçileri ve bürokratları "halkın iradesi" ile "uzman görüşü" arasında bırakabilmektedir. Ayrıca; seçilmiş ve atanmış karar alıcılar da, aynı bahisle, izlenen siyasaların olumsuz sonuçlarını ve sorumluluğunu uzmanların üzerine atabilmektedir. 1980'lerden sonraki neoliberal reformların mantıksal uzantısı olarak ortaya çıkan bu teknokratik eğilimin, son yıllarda kendisini özellikle toplum sağlığına ilişkin siyasalarda gösterdiği söylenebilir. Bu çalışmanın amacı, demokrasi ve teknokrasi arasındaki kimi zaman gerilimli kimi zaman işbirliği niteliğindeki ilişkiyi ilgili literatürü taramak suretiyle teorik boyutu ile ele almak ve Koronavirüs Bilim Kurulu örneği ile birlikte insan hakları konuları

Abstract

Democracy, being the most legitimate way to reaching common decisions, stands in a more different, special and predominant place than other form of governments with suffixes "-cracy", and it is based upon the people's will regardless of any distinction such as race, gender, wealth, or social status. However, with modern times and society we live in, administrative and political processes have ever been more complicated, making it necessary to refer to different sources of legitimacy in reaching common decisions like experience, technical knowledge, and skills. The most apparent 'conflict' between democracy and other "-cracies", in other words 'tense' relation between popular will and other sources of legitimacy is in between democracy and technocracy, for policy-making areas that entail technical knowledge leave politicians and bureaucrats in between "popular will" and "expert opinion". Besides, elected and appointed decision-makers, in the same vein, may throw the negative results and responsibility of current policies at the experts. It could be said that this technocratic tendency has emerged as the logical extension of neoliberal reforms after 1980s, and it has become more evident in the policies on public health recent years. This study is intended to examine the 'tense' and as well as cooperative relation in question between democracy and technocracy theoretically in way of going over the relevant literature and discuss

* Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü,
ismail.karadut@dpu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0049-5317

üzerinden tartışmaktadır. Çalışmada öne çıkan sonuç ve bulgu ise; Bilim Kurulu gibi teknokratik örgütlerin, özellikle doğal afetler, salgın gibi zor dönemlerde kamu politikalarına/siyasalarına meşruiyet sağlayabilmelerinin yanında onları yönlendirebildikleri görülmüş ve bunun ileriki dönemler için de iyi uygulama olarak bir örnek olabileceği değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Demokrasi, Teknokrasi, Yönetişim, İnsan Hakları

it through the case of the Coronavirus Scientific Committee with human rights issues. The leading result and finding in this study is that technocratic organizations like the Scientific Committee especially during the times of natural disaster, pandemic could provide public policies with legitimacy and orient them, and it is also evaluated that this could be taken as an example in terms of good practice for the times to come.

Keywords: Democracy, Technocracy, Governance, Human Rights

GİRİŞ

2019 yılının sonunda başlayıp günümüze değin gelen, Sars-Cov-2 virüsünün neden olduğu Covid-19 Pandemisi dünya üzerindeki bütün devletleri seferber etmiş, bütün toplumları sosyo-ekonomik bakımdan olumsuz etkilemiştir. Söz konusu sürecin sağlık bakanlarını ve bakanlıklarını ayrı bir yere koyduğu söylenebilir zira son yıllarda istisnasız her hükümetin en önemli hedeflerinden birisi virüsle birlikte büyük bir tehdit altında olan halk sağlığını korumak ve iyileştirmeye çalışmaktadır. Ayrıca, böylesi yoğunlukta ve çapta bir salgına hazırlıklı olmayan sağlık sistemlerinin aşırı zorlanması, kimi ülkelerde çökmesi, pandemi sürecinin idari ve siyasi boyutunu da etkilemiş; anılan sürecin yönetimi, yöneticilerin popüler desteğinin ve meşruiyetinin parametrelerinden birisi olmuştur. Geniş anlamda sosyal güvenlik ve halk sağlığı, hükümetlerin performans ve popülerliğinin önemli göstergelerindedir fakat pandemiyle birlikte izlenen genel ve spesifik sağlık siyasalarına ilişkin tartışmalar, demokratik hesap-verebilirliğin ön plana çıkan konuları olmuştur. Bu nedenledir ki; toplum sağlığına ilişkin alınan kararların, yapılan işlemlerin, başlatılan ve yürütülen siyasaların etkililiği, verimliliği ile demokratikliği arasındaki dengenin daha da hassaslaştığı söylenebilir. Konu ile ilgili literatürde de söz konusu dengeye ilişkin tartışmaların ekseni demokrasi-teknokrasi gerilimi olarak görünmektedir. Ortak kararların en önemli meşruiyet kaynağı karardan etkilenen herkesin karara katılması "etkilenen herkes prensibi" ya da temsilciler aracılığıyla alınan kararın temsil edilenlerin yararını ve isteklerini yansıtmasıdır. Doğrudan demokrasinin günümüz toplumlarında uygulanmasının pratik imkânsızlığının yanında, temsili demokrasilerde de alınan kararlar ve izlenen/uygulanan siyasalar kimi zaman temsil edilenlerin isteklerinden ziyade karmaşıklaşan hayatı yansıtmakta, popüler rıza yerine teknik

bilgi ve uzman görüşü/tasarrufuna dayandırılabilir. Demokrasi-teknokrasi geriliminin en çok hissedildiği siyasa alanlarından birisinin de sağlık olduğu söylenebilir.

Çalışmanın izleyen bölümlerinde öncelikle demokrasi-teknokrasi gerilimine ilişkin kuramsal tartışmalar değerlendirilecek, demokrasinin diğer “-krasi”lerden farkı ele alındıktan sonra, “demokrasiye çözüm olarak teknokrasi, teknokrasiye çözüm olarak demokrasi” başlığı altında teknokrasi açısından demokrasi; demokrasi açısından teknokrasi değerlendirilecektir. İkinci kısımda, Türkiye’deki teknokratik uygulamaların ve kurumların tarihsel gelişimi kısaca değerlendirilecek, üçüncü kısımdaysa Sağlık Bakanlığı ile Koronavirüs Bilim Kurulu, afet/risk yönetimi, pandemi süreci ve insan hakları bağlamında, ilk iki kısımdan elde edilen teorik ve tarihsel bakış açısıyla birlikte tartışılacaktır. Çalışmanın öne çıkan amacı, Bilim Kurulu’nun afet, salgın gibi olağandışı dönemlerde kamu politikasına katkısını değerlendirmektir; bunu yaparken başvurulmuş yöntem, mevzuat ve literatür taramasıdır.

1. DEMOKRASİ TEKNOKRASİ İLİŞKİSİ: HIZLI BİR KARŞILAŞTIRMA

Ünlü İtalyan siyaset bilimci, Norberto Bobbio’nun yetkin bir biçimde belirttiği gibi, “*Politik düşüncenin bütün tarihi en iyi yönetim sisteminin ne olduğuna dair tartışmalarla bilmecelenmiştir ve bu tartışmanın içerisinde demokrasi taraftarlığı ve karşıtlığı sürekli tekrar eden bir temadır.*” (Bobbio, 1989: 138). Denilebilir ki, özellikle II. Dünya Savaşı’ndan sonra söz konusu tartışma en iyi yönetim tartışmasından çıkıp “hangi demokrasi?” polemğine dönüşmüştür. Zira en iyi yönetim tartışması kimi düşünürlere göre bitmiş, hatta bu yüzden “tarihin sonu” gelmiş, liberal demokrasi tarihi(n) testinden geçip diğer bütün rakiplerini ya da diğer bütün “-krasi”leri oyun dışına itmiştir. Demokratik toplumlarda öne çıkan liberal-demokratik değerler; halk egemenliği, yönetimin halkın rızasına dayanması, çoğunluğun yönetimi ile birlikte azınlık haklarının da korunması, temel insan haklarının koruma altına alınması, özgür ve adil seçimler, kanun önünde eşitlik ve davaların hukuki usullere göre görülmesi, yönetimin anayasa ile sınırlandırılması, toplumsal, ekonomik ve siyasal plüralizmin/çoğulculuğun yanında hoşgörünün, işbirliğinin ve uzlaşma değerlerinin hâkim olmasıdır. Hatta akademik özgürlük dahi meritokratik bir uygulama olarak liberal demokrasilerin bir özelliği olarak kabul edilmektedir. (TDV, 1992: 13; Cole, 2017: 862). Libe-

ral demokrasinin eleştirisinden (özellikle de ondaki oydaşım/konsensus fikrine karşı) doğan radikal demokrasi¹ genel olarak liberal siyaset yaklaşımına, özelde ise onun çoğulculuk anlayışına itiraz etmektedir. Radikal demokrasiye göre, siyaset birlikte yaşamaktan kaynaklanan kurumların ve pratiklerin, ondan daha geniş bir anlamı olan siyasal ise birbirleriyle uyuşmayan zıtlıkların ya da antagonyizmaların alanıdır. Siyasal alandaki antagonyizma ise "dost-düşman"dır. Radikal siyasetin görevi; "dost/düşman" antagonyizmasını, "biz-onlar" agonizmasına tahvil etmek, siyasete/siyasala oydaşım değil sağlıklı bir 'çatışma' ortamı sağlamaktır (Mouffe, 2010: 16 & 28). Radikal demokrasinin iddiası demokrasiyi derinleştirerek onu demokratikleştirmektir. Gerçekten de demokrasi, günümüzün yönetim biçimleri içerisinde kendisine atıfla kendini meşrulaştırabilen (demokrasinin demokratikleşmesi) yegâne sistemdir. Bunun en önemli sebebi, diğer "-krasi"lerin özellikleri ve temsili demokrasinin onlara karşı ayrıcalıklı, hatta halkın desteği ve rızasına dayanmasıyla, üstün konumudur. Aşağıdaki başlıklarda bu durum hem diğer "-krasi"lere hem de konu özelinde teknokrasie atıfla değerlendirilecektir.

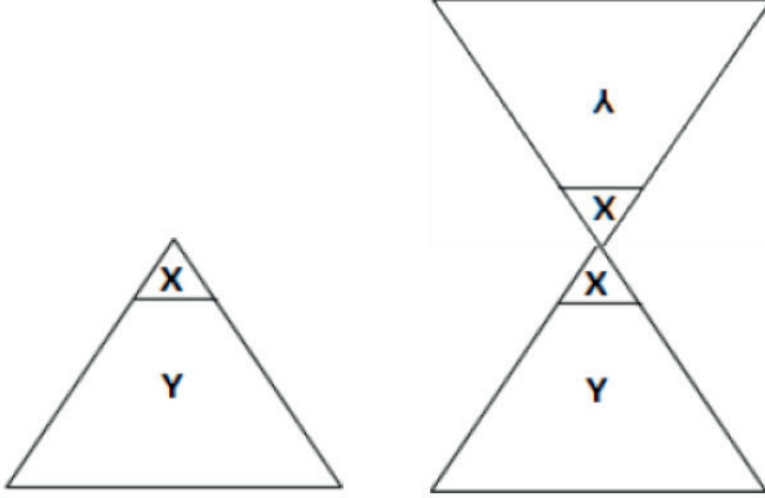
1.1. "-Krasiler ve Demokrasinin Ayrıcalıklı Konumu

Giovanni Sartori'ye göre kimi kavramlar o kadar çok tanımlanagelmiş ve her-kese göre farklı anlamlarda kullanılmıştır ki artık "şeffaf bir kavram" olmuştur. Bu anlamda, çokça ve farklı bir şekilde tariflenmiş olan demokrasi kavramının belli bir tariflenme alanı kalmamış, kapsadığı alan ortadan kalkmıştır. Demokrasi teorisinin en önemli görevlerinden başlıcası onu sınırları belli bir kavram olarak tanımlamaktır çünkü iyi tanımlanmamış kavramlar her şeyle ilişkilidir, tanımlayıcı özelliğini yitirmiştir. Dolayısıyla, demokrasiye ilişkin tanımların 'minimal' tutulması hem demokrasinin karşılaştırmalı siyaset çalışmaları için kullanılmasını mümkün kılmakta/kolaylaştırmakta hem de onun tanımına ilişkin sorununu çözmeye yönelmektedir. Demokrasiye ilişkin tanımlarda "ne kadar?" sorusundan (*more or less*) önce sorulması gereken "neyi?" (*either/or*) sorusudur (Sartori, 1996 & Sartori, 1970: 1033-1036; Karadut, 2015: 6). Demokrasinin temel özelliklerini ortaya koymak ayrıca onu diğer "-krasiler"den ayırmayı da kolaylaştıracaktır. J. L. Nancy'nin (2010: 72-73) de ileri sürdüğü gibi, aslında demokrasi gayet negatif ve pejoratif bir anlamda doğmuş bir yönetim biçimidir

¹ Liberal demokrasiye eleştiri, radikal demokrasi ile sınırlı değildir. Güçlü demokrasi kavramının öncüsü B. Barber'a göre (1995: 32) liberal demokrasi insan doğası, bilgi ve siyaset mevzu bahis olduğunda liberal olsa da, sahip olduğu birey ve bireysel çıkar anlayışı gibi demokratik olmayan öncüllere de dayanmaktadır; içerdiği demokratik değerler yalnızca bireysel ve özel amaçların aracı olduğundan güçlü değildir.

zira “-krasi” son eki, fiziksel güç/zor anlamında kullanılmış, halkın yönetimi ilk etapta halk zoruyla yönetim olarak kavranılmıştır. Örneğin, Aristoteles de, çoğunluğun kötü yönetimi için demokrasi kavramını uygun görmüş, çoğunluğun iyi yönetimi için “politeia” adlandırmasını kullanmıştır. Aristo’nun birkaç kişinin iyi yönetimi olarak tariflediği aristokrasi, “-krasi” sonu eki alıp da olumlu bir çağrışıma sahip tek yönetim biçimidir (2009: 179-180).

Gerçekten de “-krasi”, iyi/kötü yönetimleri tanımlamak ve yönetimin kurucu unsurlarından olan politik gücü belirtmek için kullanılmıştır. Bunun yanında, “-krasi”nin başına çeşitli sıfatlar getirilerek, iyinin ve kötünün yanında veyahut bu tartışmaya girmeksizin, yönetimlerin özellikleri de nitelenmeye çalışılmıştır. Örneğin; bugün özellikle yönetim bilimlerinde sıklıkla başvurulan “meritokrasi” kavramı 1958 yılında M. Young’un yazdığı bir kitapla kullanılmaya başlanmıştır. Demokrasinin başına gelen şeyin meritokrasinin de başına gelmiş olduğu söylenebilir zira kavram ilkin hakkaniyetli bir yetkilendirme yapmaya çalışan elit/üst kesim ile toplumun geri kalanı arasındaki farkı/ayrılığı belirtirken, sonrasında yönetici pozisyonlarda; zeki, yetenekli, becerikli kimselere yer verilmesi gerektiği fikrine dayanan bir yönetim biçimi anlamını kazanmıştır (Nart, 2019: 2844). 19. Yüzyılın başlarında J. J. Fazy tarafından kullanılmaya başlayan “gerontokrasi”, diğer “-krasi”ler gibi yönetime ilişkin bir iktidar alanı ve imtiyazını tanımlamaktadır. Buradan hareketle; gerontokrasi, yönetme hakkının yaşa dayalı bir ayrıcalık olarak ortaya çıktığı yönetim biçimidir (Önder, 2013: 272). Zenginlerin iktidarı anlamına gelen “plütokrasi” (Harvey, 2015: 11), yargısal aktivizmin en üst sınırlarından olan “jüristokrasi” gibi pek çok “-krasi” bulunmaktadır. Tanımlardan da anlaşılacağı üzere, politik gücün önüne gelen sıfat, gücü elinde bulduran toplumsal ya da mesleki kesimini işaret etmektedir. Bu anlamda değerlendirildiğinde, temsili demokrasi yukarıdaki “-krasi”lerden önemli bir farka ve üstünlüğe sahiptir. Yöneticiler, diğer “-krasi”lerde olduğu gibi yine bir azınlığa denk gelmekle birlikte, halkın bir kesimini değil tümünü temsil etmekte ve yönetici/yöneten olmak ne yaşa, ne servete ne de herhangi başka bir niteliğe bağlı bir ayrıcalık olarak tanımlanmaktadır.

Şekil 1: Demokrasi ve Diğer "-krasi" ler

Yukarıdaki şekil tartışılırsa; solda kalan piramit, temsili demokrasi dışındaki diğer "-krasi"leri, sağda kalan kum saati ise temsili demokrasiyi resmetmektedir. Her iki şekilde de X'ler yöneticileri, Y'ler ise yönetilenleri temsil etmektedir. Denebilir ki, soldaki şekilde X; gerontokraside yaşlıları, plütokraside zenginleri, meritokraside yeteneklileri, teknokraside teknik bilgiye haiz olanları, jüritokraside yargı erkini yargısal aktivizme varana değin kullanan yargıçları belirtmektedir, Y ise yönetilenlerdir. Sağdaki şekilde ise, hem X hem de Y halkı işaret etmekte; X seçimle işbaşına gelen yöneticileri kapsamaktadır. Kum saati şeklinden de anlaşılacağı üzere, bugünün yönetilen durumundaki Y'leri belli bir süre sonra seçimlerle birlikte X olma; X'leri ise Y olma olasılığını taşımaktadır. Diğer bir deyişle; demokrasilerde yöneten kim sorusunun yanıtı, yaşa, servete, toplumsal statüye ya da herhangi bir mesleğe bakılmaksızın, sade ve açık bir biçimde halktır, demokrasilerde Y'den X'e ya da yönetilenden yönetici konuma geçme halkın rızasına bağlıdır ve yine saat metaforundan hareketle, belli bir süre için yönetime gelen iktidarın değişme yöntemiye seçimlerdir.

Demokrasi için, ortaya çıktığı çağdan bu yana söz konusu olan ya da yüzyıllardır sorulan sorular, tartışılan konular katılım, özgürlük ve eşitlik ile ilgilidir. Denebilir ki, söz konusu soru(n)lar aynı kalsalar da onlara verilen yanıtlar zamanla

değişmiştir. Örneğin, ilk ortaya çıktığı haliyle demokrasinin insanları yönetime katmaktansa onları yönetimden dışlamanın özel bir yöntemi olduğu söylenebilir. Zira Atina demokrasisinde kadınlara, yabancılara ve belli bir yaşın altındakilere yönetime katılma hakkı tanınmamıştır (Karadut, 2015: 211). Katılım sorununa verilen yanıt bugün gayet açıktır. Modern toplumlarda belli bir yaşa erişmiş her birey seçme ve seçilme hakkına sahiptir. Böylelikle yurttaşlar devleti ve yöneticilerini denetleme hakkına kavuşmaktadır. Yurttaşların bu denetimin sonuçlarından emin olmaları, onu faydalı görmeleri ise demokrasilerin ikinci önemli özelliği olan özgürlüğü gündeme getirmektedir. Bir ülkede vatandaşların devleti etkin bir şekilde denetleyebileceklerine ilişkin güvence, anayasal özgürlükler ve insan haklarıdır. Dolayısıyla, düşünce, basın ve toplanma hürriyetleri, adalet sürecinin kurallara bağlanması gibi temel hususlar anayasalarda düzenlenmiş ve devletin faaliyetleri için de bir çerçeve oluşturulmuştur. Günümüzde özgürlüğün ve insan haklarının bir aradalığı demokratik rejimlerin vazgeçilmez özelliklerindedir. Bununla birlikte, demokrasiye ilişkin meselelerin/özelliklerin değişimini göstermesi anlamında, Perikles'in de özgürlüklerden bahsettiği söylenebilir ama onun kastettiğinin toplumun özgürlüğü olduğu açıktır çünkü Atina demokrasisinde kölelik bulunmakta, bireysel haklar tanınmamaktadır. Özgürlüğün temeli olan birey mefhumu ve bireysel haklar modern demokrasinin özelliğidir. Demokrasilerin en önemli yönlerinden, boyutlarından üçüncüsü eşitliktir. Eşitlik, yukarıda da değinildiği üzere, siyasal hayata katılmada herhangi bir ayrıma uğramama anlamına gelmektedir. Her yurttaş siyasal hayata eşit derecede (bir yurttaş bir oy) katılabilmektedir (Aleskerov, Ersel ve Sabuncu, 1999: 38-41). Bu boyutların daha somut görünüşleri aynı zamanda işleyen bir demokrasinin ana unsurlarını oluşturmaktadır. Bunlar; serbest ve adil seçimler, açık ve sorumlu hükümet, medeni ve sivil haklarla birlikte demokratik bir toplumdur (Beetham ve Boyle, 1998: 32). Sayılan bu özellikler ve konular her dönemde ele alınmış, onlara yönelik ortaya çıkan yaklaşımlar anılan dönemlere göre değişmiştir. Denilebilir ki, soru(n) lar aynı olsa da, onlara verilen yanıtlar, getirilen çözümler değişmektedir.

1.2. Demokrasiye Çözüm/Alternatif Olarak Teknokrasi, Teknokrasiye Çözüm/Alternatif Olarak Demokrasi (?)

Meşruiyet ve uygulanabilirlik açısından rakipsiz olan temsili demokrasi yine de eleştiri almakta, farklı demokrasi pratiklerinin tartışılmasının yanında diğer "-krasi"lere de başvurulduğu görülmektedir. Bu "-krasi"lerden en önde geleni,

teknokrasidir. Yönetim ve siyaset amaçların gerçekleştirilmesine ilişkin faaliyetler ve değerlerin dağıtımı olup teknokrasi, söz konusu bu değerlerin uzmanlar ve teknik elitler tarafından bağımsız, bilgiye ve toplumun uzun vadeli çıkarlarına uygun olarak dağıtılması olarak tanımlanabilir. Bu anlamda, demokrasiye kıyasla ya da biri diğerinin sorunlarına çare olması açısından, dört hususa temas edilebilir. İlkin; teknokraside meşruiyet kaynağı, halkın rızası ya da popüler destekten ziyade, üstün bilgi ve uzmanlıktır. İkinci olarak, teknokraside temsil halktan ya da toplumdaki 'bağımsız' ve ona karşı 'duyarsız'dır oysa demokrasiler (sayıca az, elit de olsa) karar alıcılar olarak halk tarafından seçilen temsilcilere izin verir. Üçüncüsü, teknokrasinin lehine olarak, izlenen teknokratik siyasalar belli kesimlerin/parçaların çıkarlarından ziyade bütünü ortak çıkarına yöneliktir. Bununla ilintili olarak dördüncüsü; öznel, çoğul ve kısa vadeli çıkarlar yerine teknokrasinin bilimsel ve ussal olarak tanımlanmış/oluşturulmuş çıkarları ortaya atmasıdır (Caramani, 2020: 3). Bu dört nokta göz önüne alındığında, teknokrasinin öne çıktığı hususun tarafsızlık ve bağımsızlık (*neutrality & independency*) olduğunu, demokraside de halkın rızası ve iradesinin tecellisinin ön planda olduğu söylenebilir. R. Dahl, "poliarşi" kavramı aracılığıyla demokrasiye dair minimal ama net bir tablo sunmaktadır:

Tablo 1: Poliarşi ve Demokratik Süreç

Kurumlar	Gerekli Kriterler
1. Seçilmiş Görevliler 2. Özgür ve Adil Seçimler	I. Oy Verme Eşitliği
1. Seçilmiş Görevliler 3. Kapsayıcı Seçme Hakkı 4. Mevki için Yarışma Hakkı 5. İfade Özgürlüğü 6. Alternatif Enformasyon 7. Örgütsel Özerklik	II. Etkin Katılım
5. İfade Özgürlüğü 6. Alternatif Enformasyon 7. Örgütsel Özerklik	III. İyi Kavrama (<i>Enlightened Understanding</i>) ve Bilgi Sahibi Olma

<ol style="list-style-type: none"> 1. Seçilmiş Görevliler 2. Özgür ve Adil Seçimler 3. Kapsayıcı Seçme Hakkı 4. Mevki için Yarışma Hakkı 5. İfade Özgürlüğü 6. Alternatif Enformasyon 7. Örgütsel Özerklik 	IV. Gündemin İzlenmesi
<ol style="list-style-type: none"> 3. Kapsayıcı Seçme Hakkı 4. Mevki için Yarışma Hakkı 5. İfade Özgürlüğü 6. Alternatif Enformasyon 7. Örgütsel Özerklik 	V. Kapsama (<i>Inclusion</i>)

Kaynak: Dahl, 2005: 222.

Tablonun kendisi siyasal demokrasinin (poliarşi) özelliklerini vermekle birlikte, tabloya ilişkin göze çarpan özelliğin görevlilerin serbest ve adil seçim şartlarında yapılan seçimler yoluyla gelmesi olduğu söylenebilir. Seçme ve seçilme hakkı ile birlikte seçimlerin (halk tarafından yapılan yetkilendirme) hemen her kriterde yer alması demokrasinin diğer “-krasi”lerden en önemli farkı, teknokrasie göre de en önemli avantajdır. Denilebilir ki; teknokrasinin kimi zaman meritokrasinin başka bir formu, “entelektüel aristokrasi” ya da “entelektüel oligarşi” olarak anılmasının sebebi söz konusu bu fark ve dezavantajdır (Esmark, 2020: 85). Yukarıda da belirtildiği üzere, demokrasi üzerindeki tanım tartışması büyüktür bu yüzden ona ilişkin temel noktalara değinen minimalist tanımlamalar daha işlevseldir ki yukarıdaki tablonun değinilmesi gereken noktalara (demokratik minimum) değindiği söylenebilir.

Teknokrasi açısından böylesi bir tanım sorunu yoktur zira demokrasiye göre çok daha yeni bir tarihe sahip olan kavram, fikir olarak 17. Yüzyılda F. Bacon tarafından ortaya konmuş, 20. Yüzyılda da W. Henry Smyth adında bir mühendis tarafından kullanılmaya başlanmıştır. Teknokrasi kavramının gelişimi ile söz konusu yüzyıllardaki bilimsel ilerlemelerle el ele gitmiştir. Saint-Simon ve Comte gibi ilerleme fikrinin önde gelen isimlerinin teknokrasi ile anlamları bundandır (Fischer, 2013: 114-115). 20. Yüzyılın ilk yarısı teknokrasinin altın çağları olarak değerlendirilebilir; sadece Amerika Birleşik Devletleri’nde (ABD) değil, Avru-

pa'da da giderek karmaşıklaşan ve uzmanlık bilgisi gerektiren gündelik hayata yönelik politikalarda teknokratların karar alıcı/verici rolüyle delege edilmesi fikri yaygınlık kazanmıştır. 1980'lerle birlikte bu düşünce demokratiklik açısından çeşitli soru işaretlerini beraberinde getirirse de siyasa yapımındaki karmaşıklığın, risklerin ve beklentilerin yükselmesi tartışmayı teknokrasi lehine 'dengelemiştir'. Öyle ki, 2015 yılında ABD'de Kamu Politikası Analizi ve Yönetimi Derneği (*The Association for Public Policy Analysis and Management*) düzenlediği konferansın ismini "Kanıt-Tabanlı Siyasanın Altın Çağı" (*The Golden Age of Evidence-Based Policy*) koymuştur. Kimi konularda uzmanların görüşlerine güvenmek ve kararları onlara bırakmak (demokrasiye teknokratik çözüm/alternatif) makul olarak görülebilirken, ne kadar karmaşık ve riskli olursa olsun kimi hususlarda halkın rızasına dayanmak ve görüşlerini temsil etmek (teknokrasiye demokratik 'ayar') etik olarak doğrudur denilebilir. Bu ikisinin buluştuğu nokta ya da ölçüt, "demokratik formlarda ve teknokratik normlarda" olarak adlandırılabilir (Gilley, 2017:11). Nihayetinde, teknokrasi gibi diğer "-krasi"lerin 'oyuna' dâhil olması demokrasiyi demokratikleştirme ve/veya demokratik meşruiyeti güçlendirme bağlamlarında daha çok anlam kazanmaktadır.

2. TÜRKİYE'DE DEMOKRASİ-TEKNOKRASİ: UYGULAMA VE KURUMLAR

Türkiye'nin siyasal modernleşmesinin, ilgili literatürdeki pek çok geride kalmışlık savına rağmen, en az batı Avrupa'nınki kadar köklü olduğu söylenebilir. Mutlak otoritenin sınırlandırılması, meşruti idarenin kurulması, siyasal hareketler ve partiler ve de seçimler Türk siyasal hayatının en az dünyadaki örnekleri kadar eski kurumlarıdır. Gerçekten de; siyasal rekabetin ve dikey hesap-verebilirliğin vazgeçilmez unsuru olan seçimler, Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne, 19. Yüzyıl ortasından beri yapılması vesilesiyle en az Avrupa'daki seçim pratikleri kadar köklüdür ve uygulanan seçim sistemleri/yöntemleri bakımından da çeşitli ve zengindir.

2.1. 1970'ler Teknokratik Hükümetler, 1980'ler Neoliberal Reformlar Dönemi

Teknokrasi bağlamında, Türkiye pratiği demokrasi deneyimindeki kadar zengin değildir. Türkiye'de teknokrasi; demokrasinin krize girdiği askeri müda-

hale dönemlerinden birisi olan 12 Mart 1971'den sonra, kimilerine göre askerlerin kimilerine göre dönemin Cumhurbaşkanı'nın görevlendirdiği Nihat Erim tarafından kurulan hükümetle ortaya çıkmıştır. Kurduğu kabineyi "Beyin Takımı" olarak niteleyen Erim, Sağlık Bakanlığı'na (o zamanki adı "Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı"dır) Prof. Dr. Türkan Akyol'u getirmiştir ve Akyol Cumhuriyet tarihinin ilk kadın bakanı olmuştur. Kurulan hükümet ya da kabinenin amacının askerlerin istedikleri radikal reformların yapılması olduğu söylenebilmekle birlikte, Türkiye'de siyasal hayatın ilk teknokratik hükümetinin sağlık bakanının yine dünya çapında bir kolera salgınıyla mücadele ettiği belirtilmelidir (Çerezci, 2018: 821-823).

Diğer ülkelerin siyasal sistemleri ve işleyişlerinde olduğu gibi Türk siyasal hayatı da uluslararası siyasal konjonktürden ayrı düşünülemez. İki tane petrol şoku ve izleyen büyük ekonomik krizlere tanıklık eden 1970'lerin dünyasında teknokratik hükümetler ve neoliberalizmin savunucuları demokrasiyi bir 'lüks', hatta çoğunluk yönetimlerini kişisel haklara ve anayasal özgürlüklere tehdit olarak görmüş, uzmanların ve elitlerin yönetişimini (*governance*) desteklemiştir (Harvey, 2005: 66). Bu düşünce, liberal demokrasinin önemli teorik ayırımlarından birisi olan ekonomik olan-alan ve siyasal olan-alan kavramsallaştırmasına dayanmaktadır. Söz konusu ayırım ekonomiyi ve dolayısıyla ekonomi politikalarını bağımsız, yansız, kendi yasaları olan 'doğal' bir alan olarak tanımakla, bu alana yapılacak 'siyasal' müdahaleyi yanlı ve sübjektif ve de ekonominin işleyişini bozan bir etkinlik olarak görmektedir. Böylelikle, gündelik hayata etki eden en önemli politikalar politik/siyasal alanın ve hesap-verilebilirliğin dışına çıkarılmış olmaktadır (Karadut, 2013: 34). Gerçekten de; 70'lerin siyasal istikrarsızlığı ve buna eşlik eden ekonomik krizler, 19. Yüzyıl liberalizminin "gece bekçisi" devlet anlayışını andıran bir biçimde, 1945 sonrası özellikle Batı Avrupa'da ortaya çıkan 70'lerin sonlarına doğru krize sürüklenen refah devletlerine alternatif olarak minimal devlet kavramını ortaya çıkarmıştır. Yeni sağ devlet anlayışının en önemli iki argümanından birisi, yukarıda bahsedildiği gibi devletin/hükümetin (dolayısıyla siyasal iradenin) ekonomik alana müdahale etmemesi ve de devletin dış politika, iç-dış güvenlik, adalet gibi çekirdek alanlar dışında herhangi bir hizmet üretmemesidir. Bununla birlikte, yine de devletlerin üretiminde öncülük edeceği sıkı denetim ve gözetim şartıyla özel sektöre kısmen devredebileceği eğitim ve sağlık gibi kamusal hizmet ve politika alanları da bulunmaktadır (Öztek, 2007: 9-10). İkinci olarak, minimal devlet anlayışına göre ekonomide büyük

devlet ister istemez hem piyasalarda dışlama etkisine sebep olacak hem de diğer alanlarda bireylerin temel hak ve özgürlükleri aleyhine büyüyecektir. 1980'ler; yine dünyada olduğu gibi Türkiye'de de özelleştirmelerin yeni sağ perspektif ile siyasal ve ekonomik rasyonalizasyon amacıyla yapıldığı bir dönemdir ki bunların hem yönetsel sistem açısından hem de kamu personeli açısından sonuçları olmuştur (Yayman, 2000: 145 & 151-152).

Her ne kadar disiplini daralttığı yönünde eleştiriler olsa da kamu yönetiminin genel yaklaşımı ve odağı, devletin yürütme erkine odaklanmaktadır denilebilir. Kamu Yönetimi, "devletin iş yapma, politika oluşturma alanının sistematik bilgisinin üretildiği" disiplindir. Bilindiği gibi modern kamu yönetiminin ortaya çıkışı kapitalizmin gelişmesiyle birlikte. Bu yüzden, kapitalizmin yaşadığı krizlerden kamu yönetimi de etkilenmiş, krizin kaynağı olan ekonomik sistemin yerine devlet örgütlenmesi/kamu yönetimi sorunsallaştırılmıştır ve yeniden düzenlenegelmiştir (Sabuktay, 2014: 16-17). 1990'lar ve 2000'lerin başındaki Türkiye için böylesi bir uğraşa işaret edilebilir çünkü dönem ekonomik krizler, özelleştirmeler ve yeniden yapılandırılmalara şahit olmuştur.

2.2. 1990'lar ve 2000'ler, Yönetişim ve Üst-Kurullaşma

Ortaya çıktıktan sonra, izleyen birkaç on yılda sıklıkla başvurulan "yönetişim" (*governance*) kavramı ilk defa Dünya Bankası'nın Afrika'daki kalkınma sorunlarına ilişkin hazırladığı bir raporda kullanılmıştır. Kavramın veyahut terimin mali ve teknik işbirliği hizmeti veren uluslararası kurumların raporlarında kullanılması yönetişimin teknokratik bir içeriğe sahip olduğuna yorulabilir. Bununla birlikte; Dünya Bankası, terimi yeni dünya düzenine entegre olmuş minimal devletin kontrol ettiği 'gevşek ve geniş' kapitalist bir yönetim yapılanmasını ima etmek için kullanmaktadır. Terimin kurum tarafından gösterilen diğer bir anlamı ya da iması, erkler ayrılığına dayanan temsili bir siyasal rejim olmakla birlikte, üçüncü kullanım yönetsel bağlamda hesap sorulabilen saydam bir kamu yönetimidir. Dünya Bankası tarafından "sağlıklı kalkınma yönetimi" olarak kavranan yönetişim, dört temel ilke üzerine bina edilmiştir: Hesap-verebilirlik, kalkınmanın yasal çerçevesi, bilgilendirme ve saydamlık. Hesap-verilebilirlik makro düzeyde etkin bir mali denetim ve mikro düzeyde sivil toplum kuruluşlarının karar mekanizmalarına katılmaları anlamına gelmektedir. Kalkınmanın yasal çerçevesi özel sektör için hukuki güvenliğin, yani öngörülebilir hukuki prosedürler ile bağımsız

bir yargı teminatıdır. Bilgilendirme ilkesi, ekonomik koşulların ve hükümet tasarrufları hakkındaki bilgilerin erişilebilirliğine vurgu yaparken; saydamlık ilkesi, adının da önerdiği üzere, yönetim süreçlerinin açıklığına göndermede bulunmakta, siyasa yapımında kamu ve özel aktörlerin işbirliğini de desteklemektedir (Güler, 2009: 102-103).

Yukarıda bahsedilen kavram ve ilkelerin 1990'lar ve 2000'ler Türk kamu yönetiminin yapısındaki yansımalarının, devletin ekonomik bir aktör olarak piyasadan çekilmesinin, başka bir deyişle minimalleşmesinin yanında yönetimde üst-kurullaşmanın da önünü açması olduğu belirtilebilir. Söz konusu kuruluşların en önemli varlık sebeplerinden birisi de yukarıda bahsedilen, siyasal fakat özellikle ekonomik kararlarda 'objektif' ve 'yansız' bir tutum sahibi olabilmek adına benimsenen teknokrazi anlayışıdır. Bu yüzden, Türkiye'de söz konusu üst-kurullardan bağımsız idari otoriteler olarak bahsedilmesi tesadüf değildir. Atay'a göre (2006, 263-265), bu kuruluşların üç temel faaliyet alanı bulunmaktadır: Hukuk devleti ve demokrasinin kurumsallaşmasına yönelik olarak temel hak ve hürriyetlerle ilgili faaliyette bulunan otoriteler; yöneten-yönetilen ilişkilerinin sağlıklı (dolayısıyla hukuki) bir zeminde yürütmesine ilişkin kurulan otoriteler ve (serbest) piyasa ekonomisinin düzenli işleyişiyle ilgili faaliyet gösterenler. Birincisi için ülkemizdeki örnek, Radyo ve Televizyon Üst Kurulu (RTÜK) olarak gösterilebilir, ikincisi faaliyet alanına örnek olarak Ombudsmanlık ya da Kamu Denetçiliği Kurumu bulunmaktadır. Üçüncü ve en önemli faaliyet alanı ekonomi ile ilgili olanlardır ki; Sermaye Piyasası Kurulu (SPK), Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK), Rekabet Kurumu, Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu (EPDK) ve Kamu İhale Kurumu (KİK) gibi kurumlar bunun en etkili ve bilindik örneklerdir. 1980'lerle başlayan ve 1990'lar ve 2000'lerde hızla devam eden eğilim yeni-sağ ve neoliberal düşünce çerçevesinde devletin yukarıda da belirtildiği üzere her türlü etkinliğinin hür teşebbüse ve bireysel hak ve özgürlüklere dokunduğudur. Bu sebeptir ki, devlet ekonomik alandan çekilirken söz konusu alanı 'piyasa anarşisi'ne bırakmak yerine düzenlemeyi ve denetlemeyi tercih etmiştir. Söz konusu faaliyet alanları ve ilgili kurul, kurum ve kuruluşlar bu tercihin sonuçlarıdır. Bağımsız idari otoritelerin varlık nedeni, Gözübüyük'ün yetkin bir şekilde belirttiği üzere, *"kamusal ve özel güçlerden gelebilecek teknik, mali ve siyasi baskı ve müdahalelerden temel hak ve özgürlükler ile ekonomik düzeni korumak üzere, bunların neden olacağı tehlike ve zararları önleme ve yaptırıma*

bağlama yetkisine sahip kurumlara olan gereksinim"dir (alıntılayan Atay, 2006: 265).

İzlenen siyasalar ortak alınan kararların en somut görünümüdür. Devlet ve ilgili diğer kamu kurumları ve sivil toplum kuruluşları söz konusu bu siyasaların en önemli aktörlerindedir. Özellikle 1980'lerden sonra kamu siyasalarının belirlenmesinde ve yürütülmesinde özel sektör ve sivil toplum lehine önemli değişmelerin yaşandığı söylenebilir. Bununla birlikte; Cerny'nin de (2008: 2) belirttiği gibi, söz konusu neoliberalleşmenin ülkelere has ve özel (*embedded*) uygulamaları ve sonuçları olduğu da aşikârdır.

Çalışmanın bu kısmına kadar öncelikle demokrasi ve teknokrasi arasındaki 'gerilimli' ilişki teorik olarak değerlendirilmiş ve ardından söz konusu sürecin Türkiye kamu yönetimi açısından sonuçları 1980'lerden günümüze genel hatlarıyla değerlendirilmiştir. Aşağıdaki başlıkta, devletin en önemli kamusal hizmet alanlarından ve siyasa gündemlerinden birisi olarak sağlık siyasası, Sağlık Bakanlığı özelinde ve Covid-19 salgını ile birlikte öne çıkan Koronavirüs Bilim Kurulu örneği ve insan hakları üzerinden ilk iki başlıkta ele alınan teori ve tarih bilgisi ışığında incelenecektir.

3. SAĞLIK BAKANLIĞI VE KORONAVİRÜS BİLİM KURULU: PANDEMİ VE İNSAN HAKLARI BAĞLAMINDA BİR DEĞERLENDİRME

2019 yılının son aylarında ortaya çıkan, 2020 yılının başlarında farkına varılan "Sars-Cov-2" virüsü "Covid-19" salgınına neden olmuş, geniş kitleler hem hastalık saçan virüsü hem de salgını "koronavirüs" olarak adlandırmıştır (Giordano, 2020: 7). Şüphesiz ki, Koronavirüs ile birlikte kamu hizmetlerinin önemi ve sürdürülmesindeki hayatiyet hiç olmadığı denli ön plana çıkmıştır. Söz konusu hizmetlerden ve dolayısıyla siyasa alanlarından en öne çıkanı ise genel olarak sağlık hizmetleri, özelde de kamu sağlığı siyasasıdır. Adını virüsün varlığını açıkça kabul eden İspanyollardan alan, 1918 İspanyol Gribi sonrasında yaşanan en büyük salgın olan koronovirüsün dünya çapında bir salgın, yani bir pandemi olarak ilanını 11 Mart 2020 tarihinde Dünya Sağlık Örgütü (WHO) tarafından olmuştur. Avrupada ilk vaka 27 Ocakta Fransıda, en fazla can kaybının yaşandığı ülkelerden birisi olan İtalyada ise 31 Ocakta görülmüştür. Ülkemizde ise ilk vaka 10 Ocakta bildirilmiştir ve sonrasında Pandemik Ulusal İnfluenza Hazır-

lık Planı uygulanmaya başlanmıştır (Sertdemir, 2020: 15). Aşağıdaki başlıklarda; söz konusu bu siyasa ve plandan ilk derecede sorumlu olan Sağlık Bakanlığı ve onun pandemi sürecindeki 'teknokratik' yardımcısı Bilim Kurulu'nun yönetsel yapıları değerlendirilecek, sonrasında yeni bir meşruiyet yöntemi olarak kanıt-tabanlı siyasa (*evidence-based policy*) konu ile ilgili olarak anlatılacak ve nihayetinde bu siyasa tarzı ile birlikte insan hakları ile ilgili değerlendirmeler geleceğe yönelik tartışılacaktır.

3.1. Sağlık Bakanlığı Teşkilat Yapısı ve Koronavirüs Bilim Kurulu

Sağlık Bakanlığı; aile sağlığı merkezleriyle ülkemizde köylere, mahallelere değin örgütlenmiş önemli bir bakanlıktır. Bakanlık teşkilatının adı, 24.01.1989 tarihli ve 356 sayılı Kanun Hükmündeki Kararname ile "Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı"ndan bugünkü hali "Sağlık Bakanlığı"na çevrilmiştir. 02.11.2011 tarihli ve 663 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile bakanlığın görevleri yeniden tariflenmiştir. Söz konusu bu kararnamenin 6. Maddesi "Sağlık Politikaları Kurulu"nu düzenlemektedir. Kurulun temel işlevi sağlık sistemi yönetimi ve ilgili politikaları belirlemek olup kurul toplantılarına görüş almak amacıyla üniversitelerden, meslek kuruluşlarından, sendikalardan ve diğer sivil toplum kuruluşlarından yönetici ve uzman kişilerin katılımı öngörülmüştür. Ayrıca, aynı maddenin beşinci bendinde "Kurul bünyesinde, Bakanlığın görev alanı ile ilgili olarak bilimsel ve uzmanlık gerektiren konularda çalışma yapmak ve görüş bildirmek üzere danışma kurulları ve komisyonlar oluşturulabilir." denilmektedir. Bununla birlikte, ülkemizdeki hükümet sistemi değişikliğiyle Sağlık Bakanlığının yapısında da önemli değişiklikler olmuştur. Örneğin; bahsedilen Sağlık Politikaları Kurulu'nun ismi, 10.07.2018 tarihli ve 1 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile "Sağlık ve Gıda Politikaları Kurulu" olarak değiştirilmiş ve kurul Cumhurbaşkanlığı teşkilatının uhdesine alınmıştır. Kurulun adının, yerinin, yapısının ve görevlerinin değişmesi onu sadece kamu sağlığı politikaları ile ilgilenen bir merci olmaktan çıkarmıştır. Yine de bahsedilen kararnamenin 29. maddesinin 3 bendinde kurula "toplumda artan hastalıkların önlenmesi ve azaltılmasına yönelik politika önerileri oluşturmak" görevi verilmiştir. Kararnamenin 22. maddesindeyse, Cumhurbaşkanlığın bünyesinde oluşturulan kurullara görev alanlarıyla ilgili kamu kuruluşlarına görüş vermek ve yine görev alanlarına giren konularda ilgili bakanlıklardan, sivil toplum kuruluşlarından ve özel sektör temsilcilerinden görüş alarak politikaları/siyasaları izlemek görevleri verilmiştir.

1936 yılındaki, dikey, hiyerarşik ve basit bir örgütlenme yapısı öngören 3017 sayılı “Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Teşkilat ve Memurin Kanunu” bir yana bırakılırsa, Sağlık Bakanlığı, 13.12.1983 tarihli ve 181 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile kurulmuş; 356, 663 ve 694 sayılı Kanun Hükmündeki Kararnamelerle değişikliğe uğramıştır. 181 sayılı düzenlemede bakanlığın örgütlenme biçiminin merkezîyetçi ve bürokratik bir karakter sergilediği söylenebilir, ayrıca bu metinde sağlıklı olma halinin geliştirilmesi ve sağlıkla ilgili kuruluşların tek elden planlanması öne çıkmaktadır. 663 sayılı düzenlemeyle, bakanlığın merkezi örgütlenmesi içerisinde yer alan bağlı kuruluşların sayısını arttırmakla birlikte; hizmet sunma, politika/siyasa belirleme, denetleme, kontrol, izleme ve planlamaya yönelik hizmetler arasında bir ayrıma gitmiş ve buna bağlı olarak bağlı kuruluş ve genel müdürlüklerde bir çeşitlenme olmuştur. Keza 694 sayılı düzenleme ile de bakanlığa çeşitli kuruluşlar eklenmiştir (Aydemir, 2020: 353-354). Nihayetinde, yukarıda bahsedilen 1 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile birlikte Sağlık Bakanlığı son şeklini almıştır. Şu an için Sağlık Bakanlığı, söz konusu kararnamenin 353. maddesinde de belirtildiği gibi merkez, taşra ve yurtdışı teşkilatından oluşmaktadır. Özel Kalem Müdürlüğü, Basın ve Halkla İlişkiler Müşavirliği, Teftiş Kurulu Başkanlığı, Hukuk Hizmetleri Genel Müdürlüğü ve İç Denetim Birimi doğrudan Sağlık Bakanına bağlı olmakla birlikte, diğer genel müdürlükler bakana bağlı bakan yardımcılarında yer almaktadır.

1 sayılı Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile de Cumhurbaşkanlığı Politika Kurulları oluşturulmuş, Gıda ve Sağlık Politikaları Kurulu sağlık politikalarının belirlenmesinde Cumhurbaşkanına yardımcı olmak üzere yetkilendirilmiş ve görevlendirilmiştir. Ayrıca, 29 Mart 2018 tarihli ve 30375 sayılı Resmî Gazetede yayımlanan Türkiye Sağlık Politikaları Enstitüsünün Yapılanması ve Faaliyetlerinin Yürütülmesine Dair Yönetmelik ile Türkiye Sağlık politikaları Enstitüsünün çalışması düzenlenmiş, Sağlık Politikaları Bilim Kurulu adıyla bir kurul oluşturulmuştur. Koronavirüs Bilim Kurulu’nu, bakanlığın bir danışma mercii olarak ortaya konulmakla birlikte, varlığını bir bakıma 1 sayılı Kararnamenin 361. maddesinde düzenlenen Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü’nün görev ve yetkilerinde de bulmaktadır. Zira bahsedilen maddenin c bendinde, “Bulaşıcı, bulaşıcı olmayan, kronik hastalıklar ve kanser ile anne, çocuk, ergen, yaşlı ve engelli gibi risk gruplarıyla ilgili olarak izleme, sürveyans, inceleme, araştırma, bağışıklama ve kontrol çalışmaları yapmak, bunlarla ilgili verilerin toplanmasını sağlamak, belirlenen hedefler doğrultusunda

plan ve programlar hazırlamak, uygulamaya koymak, denetlenmesini sağlamak, değerlendirmek ve gerekli önlemleri almak" Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü'nün görevleri arasında sayılmıştır. Pandemi sürecine ilişkin özellikle 2020 yılı içerisinde gelişmiş bir literatür olsa da Koronavirüs Bilim Kurulu'na özel bir çalışma neredeyse yoktur. Bu yüzden Kurula ilişkin çoğu bilgi internet kaynaklarından elde edilebilmektedir. 10 Ocak 2020'de kurul enfeksiyon, mikrobiyoloji viroloji, iç hastalıkları, yoğun bakım ve göğüs hastalıkları alanından gelen 26 akademisyenden oluşturulmuş sayı Nisan 2020'de 38'e çıkmıştır. Üye seçiminde, "önde gelen üniversitelerinden alanında yetkin, yazdıkları bilimsel makalelerine yurt dışından da atıf yapılan akademisyenler" in tercih edildiği belirtilmiştir. Koronavirüs Bilim Kurulu bir danışma mercii görevi üstlenmişse de Sağlık Bakanlığı ve İçişleri Bakanlığı gibi ilgili diğer bakanlıklar pandemiye yönelik uygulamalarının meşruiyetini kurulun bilimsel ve teknik yetkinliğine dayandırmaya çalışmıştır denilebilir. İzleyen başlık, kanıt-tabanlı siyasa üzerinden, bu hususu tartışacaktır.

3.2. Kanıt-Tabanlı Siyasa: Meşruiyetin Yeni Tarzı ve Kaynağı (?)

Hükümetlerin siyasa oluşturma tarzları, oluşturulan siyasanın neye yönelik olduğu ve de nasıl bir konjonktürde hazırlandığına göre değişebilmektedir. Açık-tır ki; olağan dönem siyasaları, afet, kriz gibi olağanüstü dönemlerde olanlardan biçim ve içerik olarak farklılık gösterebilmektedir. Kanıt-tabanlı siyasa yapımı yöntemi olağan-olağanüstü fark etmeksizin her dönemde başvuru bir siyasa yapım tarzıdır fakat zor koşullarda siyasa yapanların işlerini kolaylaştırmakla beraber siyasaların ihtiyaç duyduğu meşruiyetin sağlanmasında etkili olduğu söylenebilir. Bu bağlamda, göze çarpan ilk önemli ayırım ve tartışma, 'naif' kanıt-tabanlı siyasa (*evidence-based policy*) ile siyasa-tabanlı kanıt (*policy-based evidence*) yaklaşımları arasındadır. Birincisi, bilimsel kanıt/bulgular ile siyasa kararlarının ve çıktılarının arasında ne sorunlu bir ilişkinin ne de bir uyumsuzluğun olmadığını iddia etmektedir. İkincisiyse, siyasetin marazi bir süreç olduğunu ve yeniden seçilme arayışındaki siyasetçilerin kararlarında bilimsel kanıt/bulguya dayanmayacaklarını ya da söz konusu bu bilgi ve bulguların karmaşık bir süreç olan siyasetin içerisinde yok olacağını vurgulamaktadır. Mesele elbette ki, siyasa yapımında bilgi/kanıt/bulguların kullanılıp kullanılmaması değildir çünkü bunların kullanılması gerektiği ve kullanılacağı aşikârdır. Mesele, kanıtı yani "bilgi ile desteklenmiş iddia"ları, siyasetin ve izlenecek siyasanın önüne koyup koymamaktır. Ayrıca bununla ilgili olarak diğer bir sorun, eğer alınan kararlarda sadece bilgiye/

bulguya dayalı iddialara dayanılacaksa karar alma sürecinin en iyi kanıtı tercih etmeye indirgeneceğidir (Cairney, 2016: 2-3).

Aklın ve bilimin insan aktivitelerine rehberlik etmesi düşüncesi çalışmanın başında da bahsedildiği gibi teknokrasinin fikir babası F. Bacon'dan beridir tartışılmaktadır. Çalışma bağlamındaki soru(n) siyasa yapımında bilimlerden nasıl faydalanılacağıdır. Kanıt-tabanlı siyasa yapımı geçen yüzyılın son çeyreğinde hükümetleri modernize etmenin ve rasyonel hale getirmenin bir yöntemi olarak kullanılmıştır ki bu eğilim teknokratik hükümetlerde somutlaşmıştır. Örneğin; 90'larda bakanlık yapmış bir İngiliz siyasetçi, D. Blunkett, "iyi kanıt olmadan rasyonel düşünce imkânsızdır. Sosyal bilim araştırmaları siyasa geliştirmenin ve değerlendirmenin merkezindedir. Yetkin bilimsel çalışmalar, aldığımız kompleks ve sınırlı kararların da kalitesini yükseltecektir." diyerek kanıt-tabanlı politikanın önemini onu tanımlayarak teslim etmiştir (Sanderson, 2003: 333-334). Yine de "dışarıda bir yerlerde olan" sorunlar için belirlenen, oluşturulan siyasaların karar süreçlerine doğrudan bilimsel bilgiyi ve kanıtları uygulamak hala tartışmalıdır. Konuyla ilgili olarak tartışılacak olursa, bir bütün olarak sağlık siyasası ve özelde kamu sağlığı siyasası önemli etik meseleler içermektedir. Bu yüzden, kararları bilimsel, teknik ve rasyonel girdi ve çıktı süreçlerine indirgemek, 'idare etmek' için yeterli olsa da her zaman 'en doğrusu' olmayabilir. Çünkü siyasa oluşturma her zaman bir soruna çare bulmak değil, sorunu tartışmak ve müzakere yoluyla 'inşa' etmek, soruna ilişkin yaklaşım ve bakış açısı benimsemektir. Bilimsel çalışmalar, bilimsel bilgi, bulgu ve kanıtlar etik ve ahlaki meseleler hakkında tutum geliştirmek ve karar almak için her zaman yeterli ve hatta gerekli olmayabilmektedir. Her ne kadar, bilimsel bilgi ve teknik detaylar oluşturulan ve izlenen siyasaların 'inandırıcılığını' artırsa da meşruiyet bağlamında kararlara ilişkin tutumlarda pozitivizme karşı yorumsamacı ve eleştirel bakış açılarının da güçlendiği söylenebilir (Greenhalg & Russell, 2009: 315).

Yukarıdaki ele alınan bu durum, her ne kadar hemen her ülkeye özgü bir popülist yönetim tarzı ortaya çıksa da ve bu yüzden günümüz alternatif bir şekilde "popülizmler çağı" olarak adlandırılrsa da (Koroğlu, 2020: 75) alınan ortak kararlarda ve oluşturulan/izlenen kamu siyasalarında gerçeklerin/olguların bir tarafa bırakılıp tamamen popülist tercihlere dayanılacağı anlamına gelmemektedir. Üretilen değerlerin dağıtım süreci olarak siyasetin, bu sürece ilişkin geleceğe yönelik planlar olarak oluşturulan ve izlenen siyasaların ve devlet yönetimi-

nin bilimsel ve teknik kurallar ile gerçekler temelinde tartışma ve müzakereye açık olması demokratik ve vizyoner yönetimin de önemli gereksinimlerindedir. Fransız başkanlarından birisine atfedilen şu sözdeki gibi, “Gouverner, c’est prévoir” -Yönetmek, ileriye görmektir (Guldi & Armitage, 2016: 3). Durumu değerlendirmek ve ileriye (ön)görebilmek de açıktır ki bilimsel veri ve bilgileri gereksinmektedir.

3.3. Bilimsel Yönetim ve Bilimle Yönetim: Covid-19 Sürecinde Risk Yönetimi ve Bilim Kurulu

F. W. Taylor ile anılan bilimsel yönetim yaklaşımı her ne kadar günümüz dünyasına çok uygun olmasa da (çünkü bir işi yapmanın tek bir en iyi yolu değil, ‘duruma göre’ birden çok yolu olabilir) kavramın/yaklaşımın iyi yönetim arayışı çabasını yansıttığı söylenebilir. Günümüzdeki yaklaşımların daha bütüncül olduğu ve elbette ki bilimsel bilgiden, teknik verilerden yararlandığı söylenebilir (bilimle yönetim). Bu bağlamda, salgın sürecinde pek çok ülkede salgına yönelik bilimsel danışma kurulları kurulmuştur. Söz konusu kurullar, komiteler önemli bir kriz yönetimi gerektiren süreçte hükümetlere, yönetimlere yardımcı olmuşlardır. Örneğin, İtalya’da Koronavirüs Covid-19 Bilim Komitesi 292 bilim insanının İtalyan hükümetine yazdığı açık mektuptan sonra kurulmuştur. İngiltere’de SAGE (*Scientific Advisory Group for Emergencies*) adı altında belli alanlarda uzmanlaşmış kurullar oluşturulmuştur (Pistoi, 2021).

Covid-19 salgını henüz bitmese de Sars-Cov-2 virüsü hala dünyanın ve ülkenin pek çok yerinde olsa da, salgınının olağanüstülüğünü yitirdiği söylenebilir. Buna koşut olarak, ülkemizde Koronavirüs Bilim Kurulu son toplantısını 22 Nisan 2022’de maskesiz yapmıştır. Bunun öncesindeyse, yani Mart 2020’den Nisan 2022’ye iki yılı aşkın önemli bir afet ve risk yönetimi sürecinden geçilmiştir. Bu süreçte Koronavirüs Bilim Kurulu’nun rehberliğinde, “hızlı yayılan bulaşıcı hastalıklar”la mücadele kapsamında dört öncelik belirlenmiştir: güçlü tedbir, süratli müdahale, yaygın sağlık altyapısı ve güven verici bilgilendirme. Okulların, işyerlerinin, ibadethanelerin kapatılmasından maske takma ve sokağa çıkma yasağına, seyahat kısıtlamalarından aşı zorunluluğuna değin pek çok karar ve tedbirde Bilim Kurulu’nun etkisinin olması ve salgına ilişkin verilerin günlük ve detaylı bir şekilde paylaşılması yönetilen sürecin meşruiyetini artırmıştır. Bununla birlikte, sürece Bilim Kurulu’nun dâhil olması sadece Sağlık Bakanlığı de-

ğil, İçişleri Bakanlığı gibi gündelik hayata doğrudan dokunan, onu etkileyen idari tedbirler alan kurumların da faydasına olmuştur (Türkoğlu ve Yılmaz, 2021: 20-21). Nihayetinde, son iki yılda kamu sağlığına ve ortak yaşama ilişkin önemli bir afet ve risk yönetimi süreci yaşanmıştır ki aşağıdaki tablo bu sürece ilişkin ilkeleri ortaya koymaktadır.

Tablo 2: Risk Yönetimi Süreci İlkeleri

Açıklık ve Şeffaflık	Hükümetin halka yönelik risklerin doğası ve anlayışı hakkında ve bunları ele alırken izlediği süreç hakkında açık ve şeffaf olması
Katılım	Hükümetin, karar alma sürecinden etkilenenlerin geniş katılımını sağlanması
Orantılılık ve tutarlılık	Hükümetin riskle mücadele sürecinde orantılı hareket etmesi
Kanıt	Hükümetin kararlarını, ilgili tüm konuları kanıtlara dayandırması
Sorumluluk	Hükümetin, riskleri kontrol etmek için risk yönetimi sorumluluğunu üstlenmesi

Kaynak: Turan ve Çelikyay, 2020: 10.

Yukarıdaki tablo değerlendirildiğinde; Bakanlık ve Bilim Kurulu gündelik hayatta ve iç-dış seyahatlerde doğrudan etkileri olan kararları açık ve şeffaf bir şekilde paylaşmıştır. Katılım noktasındaysa, elbette salgına yönelik alınan kararlar ve tedbirler çok 'popüler' olmamıştır. Hatta karar alıcıların "halkın iradesi" ile "uzman görüşü" arasında kaldıkları da söylenebilir. Nihayetinde; pandemiyle ilgili olarak hem ülkemizde hem de dünyada, ikincinin birinciye ağır bastığı aşıkardır. Risk yönetiminin diğer bir ilkesi olarak orantılılık ve tutarlılık konusunda çeşitli eleştiriler ortaya çıkmıştır çünkü özellikle tüketim alışkanlıklarına dönük ve salgınla ilişkili olarak düşünülmeyen müdahaleler tepki konusu olmuştur. Kanıt ilkesine gelindiğinde, yukarıda da anlatıldığı üzere kanıt-tabanlı siyasa yapımı süreç boyunca izlenmeye çalışılmıştır; sorumluluk ilkesi ile ilgili olarak, risk yönetiminin yükü birincil olarak karar alıcılar tarafından taşınsa da Kurul'un bilimsel otoritesi tarafından hafifletilmiştir denilebilir. Nihayetinde; pandemi süreci risk yönetimi ile birlikte, bilimle yönetimin iç içe olduğu, demokratik ve teknokratik meşruiyetin de bazen birbirini tamamladığı bazen de birbirine karşı durduğu, önemli ve krizli/riskli bir zamanı işaret etmiştir.

3.4. Pandemi, Demokrasi ve İnsan Hakları: Küresel Sorunlar Karşısında İyi Yönetim

Demokrasi ve teknokrasi arasındaki ilişkinin siyasal meşruiyete ilişkin yansımalarının yanında, insan hakları ile ilgili önemli bir boyutu da bulunmaktadır. Özellikle demokrasi ile insan hakları arasındaki ilişkinin sembiyotik niteliği düşünüldüğünde, birisinin olmadan diğersinin de var olamayacağı aşikârdır. Pandemi süreci ile birlikte yukarıda belirtildiği üzere kişi hak ve hürriyetlerine ilişkin pek çok geçici sınırlamalar söz konusu olmuş, bunlarla ilişkili kararların meşruiyeti için halk iradesinin yanında uzmanların da görüşüne başvurulmuştur. Hem ulusal hem de ulus-üstü siyasal otoriteler, halk sağlığı bağlamında kimi insan haklarını kısıtlayıcı siyasalar yürütmüş ve bunlar insan haklarına dair önemli tartışma konularını oluşturmuştur. Örneğin, insan hakları ve demokrasi arasındaki ilişkiyi kurucu antlaşmasında, "birlik; insan onuruna saygı, özgürlük, demokrasi, eşitlik, hukukun üstünlüğü ve azınlıklara mensup kişilerin hakları da dahil olmak üzere insan haklarına saygı değerleri üzerine kuruludur" diyerek belirten Avrupa Birliği'nde hem ulusal hem de birlikle ilgili ulus-üstü kurumlarda alınan kararlar, izlenen siyasalar ve bunların sonuçları çeşitli tartışmalara neden olmuştur (Sipahioğlu, 2021: 198). Zira temel haklara ve hürriyetlere yönelik kısıtlamalarda; yasa kaydı (sınırlamaların yasa ile yapılması), ölçülülük (amaca ulaşmada elverişli olmanın yanında olası en hafif tedbirin kullanılması), öze dokunmama (hakkın özünün korunması), belirginlik (ilgili düzenlemelerin keyfilik ve esnekliğe mahal vermeyecek derece belirgin ve somut olması), insan onuru ölçütü (insanın fiziksel ve ruhsal bütünlüğüne saygı) ve demokratik toplum düzeninin gerekleri gibi olmazsa olmaz noktalara dikkat edilmelidir (Özel, 2021: 235-239).

İnsan hakları evrensel bir mefhumdur. Kişi hakları olmakla birlikte dünya üzerindeki bütün kişilerin yalnızca insan olmaları hasebiyle sahip oldukları haklardır. Denilebilir ki, temel haklar ve hürriyetler, akıl yürütme yetisine sahip her bireyin yaşamını sürdürebilmek adına zorunlu gördüğü, kabul ettiği evrensel taleplerdir. Temel haklar tanandıktan sonra ancak diğer/öteki haklar söz konusu olabilir. Pandemi sürecinde, en temel hak olan yaşam hakkını koruyabilmek adına, serbestçe dolaşma hakkı/seyahat hürriyeti, barışçıl toplanma hakkı, çalışma ve işsizliğe karşı korunma hakkı ve eğitim hakkı gibi konularda bütün dünyada çeşitli kısıtlamalara gidilmiştir. Buradaki başlıca rasyonel/mantık, te-

mel olan ve olmayan haklar ayırımına dayanmaktadır. Temel haklar, Kuçuradi'nin de belirttiği gibi, insanların doğrudan potansiyellerini gerçekleştirilmeye yönelik, siyasi otorite tarafından verilmemiş fakat onun tarafından korunmak zorunda olan haklardır. Diğer haklar ise, bahsedilen potansiyellerin geliştirilmesi için bulunmaktadır. Temel haklar dışındaki haklara müdahaleler, temel haklara ilişkin müdahalelerden daha az tartışmalıdır. Diğer bir deyişle, temel bir hakka müdahale ancak başka bir temel hak sebep gösterilerek ve pandemi gibi olağanüstü durumlarda mevzu bahis edilebilir (Öztürk, 2021: 319-320). İnsan haklarının kişisel ile küresel arasındaki boşluğu telafi etmeye çalıştığı da söylenebilir. Çoğu kişi, küresel çapta tanımlanan haklara erişememektedir. İnsan haklarının bu noktada getirdiği sınır; fiziksel bütünlük, hayatın devamı için gerekli kaynaklar (beslenme, giyinme, barınma, sağlık gibi), seyahat ve hareket hürriyeti, eğitim ve iktisadi hayata katılma hakkı gibi değerlere herkes için asgari yeterlilikte güvenli erişimdir (Pogge, 2006: 77).

Demokrasi, iyi yönetim için önkoşuldur; iyi yönetim ise insan haklarının azami seviyede tanınması ve korunması için vazgeçilmezdir. Demokrasi ve insan hakları ilişkisinde, yönetimin şeffaflığı ve hesap verebilirliği öne çıkan iki önemli husustur. Şeffaflık, idarenin ya da yönetimin bilgi verme görevini sistematik, kolay, hızlı ve ulaşılabilir bir şekilde ifa etmesi; hesap verebilirlik ise, yöneticilerin görev ve yükümlülüklerini yerine getirirken başvurduğu her türlü eylem, işlem ve tutumu hakkında üstlerine ve kamuoyuna açıkça bilgi vermesi anlamına gelmektedir (KDK, 2020: 77 & 83). Ulusal kurumların ve yönetimlerin yanında, uluslararası kurum ve kuruluşlar da şeffaflık, katılım ve hesap verebilirlik noktalarından eleştirilmektedir. IMF, Dünya Bankası, Dünya Ticaret Örgütü (ki bunlar büyük teknokratik örgütlerdir) gibi uluslararası kurumlar, ülkeler ve toplumlar arasında eşitsiz bir gelişmeyle öne çıkan ekonomik küreselleşmenin önemli aktörleri olmaları sebebiyle demokratik sorumluluk ve hesap verebilirlik alanına dahil edilmelidir. (Gould, 2004: 179). Sonuç olarak, insan hakları daha iyi ve ahlaki olarak da temellendirilmiş bir demokrasiye ve yönetime sahip olunmasında, demokrasi ise insan haklarının korunmasında ve geliştirilmesinde birbirine bağlı ve birbirini destekleyici bir özellik göstermektedir (Can, 2019: 2164).

SONUÇ

En iyi yönetim biçiminin ne olduğu tartışmasının, özellikle Soğuk Savaş'ın bittiği 1990'lı yılların başından itibaren "hangi demokrasi?" sorusu tarafından yerinden edildiği söylenebilir. Böylelikle, 'hegemonik' bir kavram haline gelen demokrasinin tek rakibi yine kendisi olmuştur. Söz konusu bu durumun iki trende, akıma yol açtığı belirtilebilir: Birincisi, meşruiyet arayışındaki yönetimlerin ve yöneticilerin kendi demokrasi tanımlarından yola çıkarak 'demokrat' olmaya çalışmaları; herkesin demokrat, bütün yönetimlerin demokrasi olduğu bir dünyada demokrasiyi daha kesin ve net bir anlam için daha 'minimal' ama esaslı bir içerikle yeniden tanımlama ihtiyacını doğurmuştur. İkincisi, temsili liberal demokrasinin sorunlarının başka "-krasi"lerden yardım alınarak giderilmeye çalışılmasıdır ki teknokrasi bunun öne çıkan örneklerindedir. Yine de başvurulmuş "krasi"lerin demokrasinin yerine geçme gibi bir iddiasının bulunmadığı, hatta bu çabaların yine demokrasinin kendisiyle meşrulaştırıldığı ("demokrasiyi demokratikleştirmek) ileri sürülebilir. Bilimin de 'demokratikleşmesinin' tartışıldığı günümüz dünyasında söylenebilir ki, teknokrasi kavramı, kanıt-tabanlı siyasa gibi tarzlarla yönetimlerin meşruiyetini, özellikle de olağanüstü zamanlarda güçlendirmekte aynı zamanda karar alıcıların siyasal sorumluluğunu 'hafifletmektedir'. Kanıt-tabanlı siyasanın sunduğu "demokratik formlarda/biçimlerde ve teknokratik normlarda/kurallarda" ölçütü, özellikle pandemi gibi uzun süreli kriz dönemlerinde ortak karar almada demokratiklik (halkın rızası) ve kararın yerindeliği ve uygulanabilirliği (uzman görüşü) arasında bir köprü oluşturmaktır.

Ülkemizde iki yılı aşkındır süren pandemi sürecinde, çalışma boyunca bahsedilen teorik ve tarihsel birikim ve argümanların, özellikle Koronavirüs Bilim Kurulu örneğinde somutlaştığı söylenebilir. Koronavirüs Bilim Kurulu hem kuruluş düşüncesi hem de uygulamalarıyla demokrasi ve teknokrasi arasındaki gerilimi yansıtmakta, ayrıca pratik olarak da anılan teorik çatışmayı yumuşatmaktadır. Şöyle ki; pandeminin olağanüstü koşullarında kurul, genelde Sağlık Bakanlığı ve özelde kamu sağlığı yönetimine sağladığı bilimsel destek ile demokratik hesap verebilirliğe de hizmet etmiş, böylelikle afet/risk yönetiminin önemli bir aktörü olmuştur. Bu anlamıyla; Bilim Kurulu gibi örnekler, pandemi sürecindeki performansı göz önünde bulundurulduğunda, yeniden ve bundan sonra da başvurulacak iyi uygulamalar olarak değerlendirilebilecektir. Bununla birlikte, söz konusu teorik tartışma olan demokrasi-teknokrasi ilişkisi başka bağlamlarda

tartışılmaya devam edecektir. Son olarak, demokrasi ile insan hakları arasındaki ilişkinin önemi ve karşılıklılığı özellikle pandemi koşullarında gündeme gelmiş; temel haklar, yine bir temel hakkı korumak amacıyla ve olağanüstü şartlarda kısıtlanırken, teknokratik önerilerin yanında meşru demokratik prosedürler ve iyi yönetim ilkeleri güven verici bir rol oynamıştır.

KAYNAKÇA

- 24.01.1989 tarihli ve 365 sayılı Kanun Hükmünde Kararname:
<https://mevzuat.gov.tr/#kanunHukmundeKararnameler> (Erişim: 01.09.2022)
- 02.11.2021 tarihli ve 663 sayılı Kanun Hükmünde Kararname:
<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2011/11/20111102M1-3.htm>
(Erişim: 01.09.2022)
- 10.07.2018 tarihli ve 1 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi:
<https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/19.5.1.pdf> (Erişim: 01.09.2022)
- ALESKEROV, Fuad, ERSEL, Hasan ve SABUNCU Yavuz (1999). **Seçimden Koalisyon Siyasal Karar Alma**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- ARISTOTLE (2009). **Politics**, çev. Ernest Barker. Oxford University Press, Oxford.
- ATAY, Ethem E. (2006). "Bağımsız İdari Otoriteler ve Türkiye Uygulaması", **Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt: 10, Sayı: 1, ss. 259-293.
- AYDEMİR, İzzet (2020). "Sağlık Bakanlığı Örgütsel Yapısında Yaşanan Değişimler: 181, 663 ve 694 Sayılı Kanun Hükmündeki Kararnameler Ekseninde Yaşanan Bu Değişimlerin İrdelenmesi", **Uluslararası Sağlık Yönetimi ve Stratejileri Araştırma Dergisi**, Cilt: 6, Sayı: 2, ss. 350-365.
- BARBER, Benjamin (1995). **Güçlü Demokrasi: Yeni Bir Çağ İçin Katılımcı Siyaset**, çev. Mehmet Beşikçi, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- BEETHAM, David ve BOYLE, Kevin (1998). **Demokrasinin Temelleri**, çev. Vahit Bıçak, Liberte Yayınları, Ankara.
- BOBBIO, Norberto (1989). **Democracy and Dictatorship: The Nature and Limits of State Power**, çev. Peter Kennealy, University of Minnesota Press, Minneapolis.
- CAIRNEY, Paul (2016). **The Politics of Policy Based Policy Making**, Palgrave Macmillan, London.
- CAN, Mualla (2019). "İnsan Hakları ve Demokrasi Arasındaki İlişkinin Felsefi Analizi", **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Cilt: 23, Özel Sayı, ss. 2155-2167.

- CARAMANI, Daniele (2020). **The Technocratic Challenge to Democracy**, Editör: **Eri Bertsou & Daniele Caramani**, "Introduction", Routledge, London.
- CERNY, Philip (2008). "Embedding Neoliberalism: The Evolution of Hegemonic Paradigm", **The Journal of International Trade and Diplomacy**, Cilt: 2, Sayı: 1, ss. 1-46.
- COLE, Jonathan R. (2017). "Academic Freedom as an Indicator of a Liberal Democracy", **Globalizations**, Cilt: 14, Sayı: 6, ss. 862-868.
- ÇEREZCİ, Serap (2018). "Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Kadın Bakanı Prof. Dr. Peyman Türkan Akyol'un Siyasi Hayatı", **Belgi Dergisi**, Cilt: 2, Sayı: 16, ss. 820-844.
- DAHL, Robert A. (2005). **Yeni Bir Siyasal Sistem Arayışı: Demokrasi, Poliarşi ve Demarşi**, Editör: **Coşkun Can Aktan**, "Demokrasinin Eleştirileri ve Poliarşi", çev. M. Aslan, Çizgi Kitabevi, Konya.
- ESMARK, Anders (2020). **The New Technocracy**, Bristol University Press, Bristol.
- FISCHER, Frank (2013). "Teknokratik Teori: Tarihsel Perspektifte Temalar", çev. Cengül Tosun & Fatih Keskin, **Verimlilik Dergisi**, Sayı:1, ss. 107-122.
- GILLEY, Bruce (2017). "Technocracy and Democracy as Spheres of Justice", **Policy Sciences**, Sayı: 50, ss. 9-22.
- GIORDANO, Paolo (2020). **How Contagion Works: Science, Awareness and Community in Times of Global Crises**, çev. Alex Valente, The Orion Publishing Group, London.
- GOULD, Carol C. (2004). **Globalizing Democracy and Human Rights**, Cambridge University Press, New York.
- GULDI, Jo & Armitage David (2016). **Tarih Manifestosu**, çev. Serpil Çağlayan, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- GÜLER, Birgül A. (2009). "Yönetişim: Bütün İktisat Sermayeye", **Praksis Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı: 9, ss. 93-116.
- GÜREŞÇİ, Murat (2020). "Covid-19 Salgınında Türkiye'nin Kriz Yönetimi İletişimi: T. C. Sağlık Bakanlığı", **Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 7, Sayı: 5, ss. 53-65.
- HARVEY, David (2005). **A Brief History of Neoliberalism**, Oxford University Press, Oxford.

- HARVEY, David. (2015). **17 Çelişki ve Kapitalizmin Sonu**, çev. Esin Soğancılar. Sel Yayıncılık, İstanbul.
- KAMU DENETÇİLİĞİ KURUMU – KDK (2020). **İyi Yönetim İlkeleri El Kitabı**, KDK Yayını, Ankara.
- KARADUT, İsmail C. (2013). “Ne Böyle Senle Ne de Sensiz: 21. Yüzyıl’da Devletli-Devletsiz Demokrasi Düşünü”, **Akdeniz Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Sempozyumu Bildiriler Kitabı**, Akdeniz Üniversitesi Yayınları, Antalya.
- KARADUT, İsmail C. (2015). **21. Yüzyıl’da Ulus-Ötesi Demokrasi: Köken, Kapsam Biçim ve Kısıtlılıklar**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.
- KÖROĞLU, Esin K. (2020). “Farklı Popülizm Yaklaşımları Üzerine Bir Değerlendirme”, **Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 39, ss. 73-87.
- MOUFFE, Chantal (2010). **Siyasal Üzerine**, çev. Mehmet Ratip, İletişim Yayınları, İstanbul.
- NANCY, Jean-Luc (2010). **Demokrasi Ne Alemde?**. Editör: **Eric Hazan**, “Sonlu ve Sonsuz Demokrasi”, çev. Savaş Kılıç, Metis Yayınları, İstanbul.
- NART, Senem (2019). “Kamu Kurumlarının DNA’sı Dijital Dönüşüme Hazır Mı? Meritokrasi Perspektifinden Bir Değerlendirme”, **Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 8, Sayı: 3, ss. 2834-2851.
- ÖNDER, Özgür (2013). “Gerontokrasi: Yaşlılar Yönetimi”, **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı: 36, ss. 271-281.
- ÖZEL, Cansın (2021). “Küresel Salgın Döneminde İnsan Hakları ve Özgürlüklerin Sınırlandırılması”, **TİHEK Akademik Dergi**, Cilt: 4, Sayı: 7, ss. 233-256.
- ÖZTEKİN, Ali (2007). “Devletin Asli ve Sürekli Görevleri (Temel Kamu Hizmetleri) ve Özellikleri”, **Türk İdare Dergisi**, Sayı: 455, s. 1-11.
- ÖZTÜRK, Ceren (2021). “Salgın Sürecinde Temel Hak ve Özgürlükleri Yeniden Düşünmek”, **TİHEK Akademik Dergi**, Cilt: 4, Sayı: 7, ss. 303-326.
- PISTOI, Sergio (2021). “Examining the role of the Italian Covid-19 scientific committee”: <https://www.nature.com/articles/d43978-021-00015-8> (Erişim: 01.09.2022).

- POGGE, Thomas (2006). **Küresel Yoksulluk ve İnsan Hakları**, çev. Güneş Kömürçüler, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- SABUKTAY, Ayşegül (2014). **Mülksüzleştiriminin Yönetimi: 2000'lerde Devlet ve Kamu Yönetimi**, Nota Bene Yayınları, Ankara.
- SANDERSON, Ian (2003). "Is it 'What Works' that Matters? Evaluation and Evidence Based Policy Making", **Research Papers in Education**, Cilt: 18, Sayı: 6, ss. 331-345.
- SARTORI, Giovanni (1970). "Concept Misformation in Comparative Politics", **American Political Science Review**, Cilt: 64, Sayı: 4, ss. 1033-1053.
- SARTORI, Giovanni (1996). **Demokrasi Teorisine Geri Dönüş**. çev. Tuncer Karamustafaoğlu, Mehmet Turan, Yetkin Yayınları, Ankara.
- SERTDEMİR, Ayşe (2020). "Türkiye'nin Koronavirüsle Mücadele Performansı Üzerine Bir Değerlendirme", **Nazilli İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 1, ss. 15-26.
- SİPAHİOĞLU, Buket Ökten (2021). "Covid-19 Küresel Salgını Döneminde Hak ve Özgürlüklerin Kısıtlanması: Avrupa Birliği Örneği", **TİHEK Akademik Dergi**, Cilt: 4, Sayı: 7, ss. 193-208.
- TURAN, Abdulmenaf & ÇELİKİYAY Hicran H. (2020). "Türkiye'de Kovid-19 ile Mücadele: Politikalar ve Aktörler", **Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi**, Cilt: 3, Sayı: 1, ss. 1-25.
- TÜRKOĞLU, Mesut C. & YILMAZ, Fatma K. (2021). "Sağlık Politikası Analizi: Türkiye'de Covid-19 Pandemi Döneminde Uygulanan Sağlık Politikaları", **Toplumsal Politika Dergisi**, Cilt: 2, Sayı: 1, ss. 11-29.
- TÜRK DEMOKRASİ VAKFI – TDV (TDV). **Demokrasi Nedir?**, çev. Levent Köker, Yetkin Basımevi, Ankara.
- YAYMAN, Hüseyin, "1980 Sonrası Türkiye'de Özelleştirme Uygulamalarının Gelişimi ve Kamu Yönetimi Üzerine Etkileri", **Gazi Üniversitesi İİBF Dergisi**, Cilt: 2, Sayı: 3, ss. 135-156.